

нальне коріння.

Отже, розглядаючи особистість Івана Дошівника як одного з представників прогресивних педагогів того часу, можемо констатувати, що йому, як і більшості західноукраїнських педагогів, було притаманне почуття суспільного обов'язку, висока національна свідомість, самовідданість і самопожертва. В умовах наступу на рідну мову й освіту їхня діяльність ставала осередками національного життя, оберегом української культури. Тому важливим результатом організаційної праці вчителів стало створення освітянських професійних товариств і об'єднань, які виступали виразниками вчительських інтересів, адже вчительський рух за своїм характером і змістом виступив як прогресивне суспільно-педагогічне явище.

Учасники українського освітнього руху – буковинські вчителі, серед яких і освітній діяч Іван Дошівник, – всю свою силу і талант спрямовували на побудову рідної школи й національної освіти на основі власної педагогічної культури, закликаючи: “Наша українська молодь хоче й мусить учитися, бо інакше дуже страшно й сумно буде виглядати наша будучність. ... Коли підемо далі такою дорогою, то жде нас національна загибель”²³.

¹ Смаль-Стоцький С. Буковинська Русь. Культурно-історичний образок. – Чернівці, 1897. – 259 с.

² Кордуба М. Ілюстрована історія Буковини. – Чернівці, 1906. – 89 с.

³ Герасимович І. Кілька слів про “Вільну школу”. – Чернівці, 1912. – 23 с.

⁴ Карбулицький І.І. Розвій народного шкільництва на Буковині. – Вашківці: Руська рада, 1905. – 148 с.

⁵ Сімович В. Українське шкільництво на Буковині // Українське шкільництво на Буковині, в Галичині, на Закарпатті та Канаді. – Прага, 1932. – С. 5-33.

⁶ Піддубний Г. Буковина. Її минуле й сучасне. – Харків, 1928. – 256 с.

⁷ Квітковський Д. Буковина: її минуле і сучасне / Квітковський Д., Бриндзан Т., Жуковський А. – Париж – Філадельфія – Дітройт, 1956. – 965 с.

⁸ Добржанський О. Національний рух українців Буковини другої половини XIX – початку XX ст. – Чернівці: Золоті литаври, 1999. – 574 с.

⁹ Пенішкевич Д. Становлення та розвиток професійної освіти на Буковині / Д. Пенішкевич, І. Петрюк – Чернівці, 1998. – 48 с.

¹⁰ Кобилянська Л. Концепція та організаційні засади народного шкільництва на Буковині в світлі загальноавстрійського та крайового законодавства (кінець XVIII – початок XX ст.) // Питання історії, історіографії, джерелознавства та архівознавства Центральної та Східної Європи. – Київ-Чернівці, 1997. – Вип. 1. – С. 16-22.

¹¹ Сухомлинська О. Концептуальні засади розвитку історико-педагогічної думки в Україні / О. Сухомлинська // Шлях освіти. – 1999. – № 1. – С. 37-40.

¹² Гарас М. Ілюстрована історія товариства “Українська Школа в Чернауць в 1887-1937”. Пропам'ятна книжечка видана з нагоди 50-х роковин існування цього товариства. – Чернауць, 1937. – С. 6.

¹³ Франко І. Твори в 50-ти т. Т. 19. – С. 209.

¹⁴ Пенішкевич Д.І. Етапи розвитку українського шкільництва на Буковині (1774 – 1918) // Педагогіка та психологія : Науковий вісник Чернівецького університету. – Чернівці, 1999. – Вип. 43. – С. 87-95.

¹⁵ Смаль-Стоцький С. Буковинська Русь : Культурно-історичний образок. – С. 219.

¹⁶ Дошівник І.Т. Життєпис : [вибрані твори] / Іван Дошівник. – Вишніця : Черемош, 2006. – 208 с.

¹⁷ Справа по нагляду за діяльністю товариств в м. Чернівці. 1911-1912 рр. – Державний архів Чернівецької області, Ф. 10. Чернівецька дирекція поліції, Оп. 1, Спр. 685, Арк. 37.

¹⁸ Гарас М. Ілюстрована історія товариства “Українська школа” в Чернівцях (1887–1937). – Чернівці: Типографія “Ceas”, 1937. – С. 64.

¹⁹ Секція “Шкільний фонд” // Звідомлене з діяльності товариства «Українська школа» за час від 3 падолиста 1912-го року до 15 березня 1914-го року. – Чернівці, 1914. – С. 16-24.

²⁰ Бабич Н.Д. 15 не останніх із могікан: Педагоги і вчені Буковини другої половини XIX – початку XX століття. Науковий нарис / Надія Бабич. – Чернівці: “Букрек”, 2010. – С. 158.

²¹ Піддубний Г. Буковина. Її минуле й сучасне: Суспільно-політичний нарис із малюнками і мапою Буковини. – Чернівці: Зелена Буковина, 2005. – С. 82.

²² Присяжнюк Л. Первісток української загальноосвітньої школи на Буковині / Леонід Присяжнюк // Від гімназії до колегіуму : До 100-річчя української середньої школи на Буковині. – Чернівці, 1996. – С. 5.

²³ Звернення до громадськості про допомогу в збереженні української освітньої справи // Каменярі. – 1921. – 20 жовтня.

УДК 070.4..711.4(477.85)(045)

© Марія Никирса (Чернівці)

НАЙНОВІШІ СТУДІЇ З ІСТОРІЇ ЗАБУДОВИ МІСТА ЧЕРНІВЦІ (за матеріалами газет “Czernowitzer Zeitung” та “Bukowiner Post”)

У статті автор розглядає питання забудови міста за матеріалами двох місцевих газет. Вперше називає авторів проектів споруд Чернівецького поштамту та Єврейського Дому.

Ключові слова: газета, інформація, архітектор, інженер, новобудова, проект, Чернівці.

Никирса М.

Новейшие исследования по истории застройки города Черновцы (по материалам газет “Czernowitzer Zeitung” и “Bukowiner Post”)

В статье автор рассматривает вопросы застройки города по материалам двух местных газет. Впервые называет авторов проектов зданий Черновицкого почтамта и Еврейского Дома.

Ключевые слова: газета, информация, архитектор, инженер, новостройка, проект, Черновцы.

Nykyrsa M.

**The latest research of Chernivtsi building history
(according to the newspaper “Czernowitzer Zeitung” and “Bukowiner Post”)**

The author of the article studies the history of Chernivtsi building according to local newspaper. The article points the authors of some projects (building of Chernivtsi post office and Judaic's House).

Key words: newspaper, information, architect, engineer, building, project, Chernivtsi.

Проблемам забудови міста Чернівці присвячено чимало друкованих праць та наукових розвідок, адже Чернівці ніколи не були обділені увагою дослідників і науковців. Кожна держава, до складу якої входило місто, залишила свій відбиток у містобудівному й архітектурному середовищі. Ми спробуємо зупинитися на історії забудови міста середини й кінця XIX та початку XX ст. й згадати тогочасних архітекторів, будівничих і, природно, забудовників. Споруди історичної частини міста нагадують будівлі Відня, Будапешта, Бухареста, Граца, Львова, адже більшість їх зведені за індивідуальними проектами геніальних тогочасних зодчих. Тодішня влада та мешканці міста не шкодували коштів на оздоблення будівель, тому Чернівці отримали дивовижні споруди з узорчатою ліпниною, вишуканими балконами та іншими численними архітектурними прикрасами. У Чернівцях здавна панував витончений смак, передові європейські погляди на життя й архітектуру. Замовники мали великі статки, які в поєднанні з передовим архітектурним та будівельним досвідом залишили у спадок місто-шедевр.

У Чернівцях працювали кращі австрійські архітектори та інженери, серед яких Адольф Марін, Андреас Микулич-Радецький, Алоїс Булірц, Антон Фіала, Антон Павловський, Йозеф Грегор, Йозеф Главка, Юліан Захаревич, Йозеф Ляйцнер, Фрідріх Зец, Губерт Гесснер, Макс Моргенштерн, Фердинанд Фельнер, Герман Гельмер, Йозеф Шрайбер, Юліус Бохнер, Артер Вілеман фон Монтефорте, Франц Сковрон, Фрідріх Готтесманн, Тадеуш фон Коссовські, Алоїс Ліопольд (старший), Алоїс Ліопольд (молодший), Роберт Йозеф Вітек, Соломон Зальтер, Йоганн Рапф, Віктор Франциск Фрьошль, Леопольд Байль, Еріх Кольбенгайер, Йозеф Проске та ін.

Про діяльність та творіння переважної більшості цих архітекторів пересічні чернівчани знають небагато, на деяких шедеврах стоять гранітні меморіальні дошки, котрі возвеличують зовсім не авторів і будівничих споруд. Так, наприклад, автором споруди Єврейського Дому був архітектор Юліус Бохнер, автором будинку пошти і телеграфу – старший будівельний інспектор австрійських залізниць Фрідріх Зец, автором споруди Музичного товариства – Алоїс Булірц. Але на меморіальних дошках зазначені зовсім інші дані. Ці та й інші, делікатно сказати, неточності, переписуються з видання у видання, це власне і спонукало нас провести дослідження питань забудови Чернівців за матеріалами двох газет і довести їх до наукового загалу та громадськості, тим більше, що з включенням споруди колишньої резиденції буковинських митрополитів Буковини та Далмації (нині корпуси Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича) до Списку об'єктів всесвітньої культурної спадщини UNESCO у Чернівцях побільшало туристів, і настав час виправляти допущені недоречності та помилки.

І в цьому нам зможе допомогти місцева преса, яка почала регулярно виходити в краї після 1867 року. Варто звернутися до неї і можна простежити тенденцію забудови міста та внесок архітекторів у його розбудову. Місцеві газети цього періоду добре збережені у відділі цінних та рідкісних книг наукової бібліотеки ЧНУ імені Юрія Федьковича. Звісно, це німецькомовні тексти, надруковані готичним шрифтом.

Після 1867 року були збудовані споруда Музичного товариства (1877), єврейський храм (1877), споруди резиденції митрополитів Буковини та Далмації (1864-1882), міський театр (1905), Буковинська крайова управа (1871-1875), ощадна каса (1900-1901), вірмено-католицька церква Петра і Павла (1869-1875), два корпуси університету Франца Йосифа (1874-1875, 1882-1883), єзуїтський костіол Серця Ісуса (1891-1894), промисловий музею Буковини (1894-1896), Палац юстиції (1904-1906), залізничний вокзал (1906-1909), Єврейський (1907-1908) та Німецький (1910) народні доми, фінансова дирекція (1913) та ін.

За матеріалами газети “Czernowitzer Zeitung” (почала виходити з 1868 року) прослідковуємо історію спорудження деяких з них. 8 травня 1873 року газета подала статтю про закладення наріжного каменю під споруду Храму: „...на площі між трьома вулицями зібралися члени Товариства храму, Чернівецької єврейської релігійної громади та численні гості. Рабин Лазар Еліас Ігель піднявся на трибу-

ну, відкрив урочистості проповіддю, в якій говорив про історію спорудження темпльо. Присутніх ознайомили з текстом грамоти-звернення до нащадків, яку зачитали: д-р Атлас по-німецьки та кантор Розенгекк по-гебрайськи. Послання вставили в скляний циліндр, його – в залізну колбу, яку урочисто запаляли. Під звуки хоралу д-р Ігель у супроводі крайового маршалка Євдоксія фон Гормузакі, віце-бургмістра фон Амброза, радника Паулі, членів правління Товариства темпльо та Чернівецької єврейської релігійної громади спустився до викопаного фундаменту і після короткої молитви власноручно замурував грамоту у фундаментний камінь¹. (У краєзнавчій літературі існує міф про те, що наріжний камінь спільно з д-ром Ігелем закладав православний митрополит Євген Гакман). Мало того, що ні одна віра не могла б собі дозволити прямого втручання іновірців у свої релігійні справи, так поважного православного митрополита Євгенія на той час вже не було серед живих, адже владика помер у березні 1873 року, а храм заклали у травні. Проте ця легенда мандрує краєзнавчою літературою давно, ця інформація є навіть у виданні Гуго Гольда, що вийшло у Тель-Авіві у 1958 році². Згодом газета подала інформацію про урочисте відкриття і освячення темпльо³.

Далі дослідження щодо побудови приміщення Музичного товариства. 17 листопада 1875 року газета “Czernowitzer Zeitung” у рубриці “Різні новини” повідомила про те, що будівельний комітет зі спорудження новобудови має намір розпочати будівництво приміщення товариства навесні наступного року. План та кошторис виготовив цісарсько-королівський будівельний радник Алоїс Булірц. Він стане керівником будівництва. Товариство вже уклало договір з архітектором Емілем фон Регіусом на будівельні роботи⁴. Договір ратифікований на загальних зборах товариства 21 листопада 1875 року. 25 листопада ця ж газета писала про те, що питання будівництва споруди Музичного товариства уже доконаний факт. У цьому напрямі товариство працювало кілька років і нарешті справа зрушила з місця. На останніх зборах товариства його члени ознайомилися з проектом новобудови. Проект будівельного радника Булірца сподобався всім членам товариства. Залишалося тільки втілювати його в життя. Зала Музичного товариства за необхідності мала використовуватися і для потреб театру⁵.

Алоїс Булірц (у деяких джерелах Булір) народився 11 березня 1838 року в с. Светла в Богемії, римо-католик. Брав участь у будівництві резиденції православних митрополитів Буковини та Далмації, на останню чверть XIX століття був уже досить відомим архітектором не тільки в краї, а й за його межами (прикро, що на пам'ятній дошці споруди зазначено прізвище Василя Грекула – архітектора, якого на час побудови споруди, можливо, ще й на світі не було).

25 травня 1876 року газета “Czernowitzer Zeitung” у рубриці “Різні новини” подала інформацію про закладання наріжного каменю під споруду Музичного товариства та театральний зал. Згодом у ній з'явилась інформація про введення новобудови в експлуатацію 10 грудня 1877 року⁶.

Про спорудження корпусів Чернівецького університету газета подає небагато відомостей. Найвищим рішенням цісарсько-королівського Міністерства віровизнань та освіти від 25 листопада 1873 року № 15739 було вирішено збудувати у Чернівцях приміщення для чоловічої та жіночої учительських семінарій за державні кошти. На будівництво із державного бюджету було виділено 150 тисяч флоринів. У жовтні 1875 року у новозбудованій споруді було відкрито цісарсько-королівський Франца Йосифа університет. За словами газети, якщо аудиторії своїми розмірами і не являли собою нічого особливого, то широкі сходи, коридори з розкішними ландшафтами Цецино, Роші, резиденції буковинських митрополитів справляли приємне враження⁷. За газетними матеріалами та численними архівними документами вперше вдалося встановити та назвати автора проекту споруди – цісарсько-королівського інженера Антона Павловського (1830-1900). Якщо говорити про внесок Павловського в забудову міста, то він надзвичайно великий, проте дуже мало вивчений. Упродовж тривалого часу інженер Павловський очолював будівельний департамент Буковинської крайової управи і природно, що був причетним до всіх будівельних справ краю другої половини XIX ст.

Щодо будівництва приміщення для природничих кафедр, які тоді вони називалися інститутами, газета також подає небагато інформації. З інших джерел відомо, що будівництво велося за державні кошти. З бюджету міста Чернівці було виділено 50 тисяч флоринів для спорудження приміщень та надано безкоштовно для будівництва частину міської території, іншу частину обміняли з військовим відомством. Керівництво і нагляд над новобудовою вів будівельний департамент Буковинської крайової управи на чолі з будівельним радником Антоном Павловським. Художнє керівництво здійснював автор проекту Йозеф Ляйцнер. 22 липня 1882 року архітектор та будівельний підприємець Алоїс Ліопольд підписали договір про те, що всі частини новобудови мають бути зведені відповідно до будівельних вимог, будівництво повинно бути завершено до кінця серпня 1883 року, за кожний день затримки буде нарахована неустойка, так званий конвенціональний штраф. Оскільки терміни будівництва не були дотримані (1 листопада), Ліопольду за перевищення терміну будівництва на 60 днів до-

велоса заплатити неустойку (пеню) у сумі 1500 флоринів. Усього на будівництво було витрачено понад 135 тисяч флоринів.

Газета “Cernowitzer Zeitung” 15 листопада 1884 року сповістила про те, що збори академічного товариства математиків і фізиків будуть проводитися в аудиторії математики і фізики (споруда інституту, партер праворуч)⁸.

У 1888 році газета вела рубрику “Unsere Neubauten”, де писала про 4 новобудови міста: споруду пошти та телеграфу, богадільню (нині лікарня на вул. Чапаєва), школу на вул. Вокзальній (нині училище залізничників на вул. Никітіна) та учительські семінарії. Статті під назвами: “Das k. K. Post und Telegraphenamts” (20 травня №124), “Das Siechenhaus” (5 червня №128), “Die Erweiterung am k k Landesgericht in Strafsachen” (10 червня №133) знайомлять нас з історією спорудження цих інституцій. Простежуємо за будівництвом нового приміщення учительських семінарій (нині педагогічний коледж Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича).

Споруду було збудовано з найкращих відомих на той час будівельних матеріалів, дуже старанно та солідно, одне слово, відповідно до всіх існуючих на той час санітарних і будівельних вимог. При будівництві навіть було зкономлено 1 тисячу корон. У спорудженні приміщення учительських семінарій відзначився керівник будівництва, архітектор Алоїс Ліопольд⁹.

1 вересня 1887 року газета “Cernowitzer Zeitung” помістила інформацію про нову споруду пошти. У ній шлося про те, що вже виписані умови конкурсу для проведення будівництва поштового відомства у Чернівцях. Журналісти газети повідомляли, що мали нагоду бачити плани споруди і можуть запевнити жителів міста, що запланована до введення в експлуатацію до кінця квітня 1889 року споруда стане головною окрасою міста. Через три портали можна буде увійти до центральної зали, де всі необхідні у поштової справі бюро матимуть свої віконечка. Приміщення матиме центральне опалення та електричне освітлення, що на теперішній час є тільки мрією (конкурс на кращий проект освітлення міста магістрат оголосив на початку 1894 року). Термін подачі ofertів (пропозицій) від 17 вересня до 15 жовтня. Рішення про переможця конкурсу належить до компетенції Міністерства торгівлі¹⁰. Участь у конкурсі компанії “Центнер і Таубер”, яка вже багато років займалася будівництвом залізничних об’єктів у Австрії, зразу ж вирішила питання на користь фірми. Будівельні роботи виконували місцеві майстри. Всіх їх назвала газета. За словами “Czernowitzer Zeitung”, будівничі і архітектор (Фрідріх Зец, Карл Чапп і Саломон Зальтер) заслужили на похвалу і славу за своє творіння¹¹.

Фрідріх Зец (Friedrich Setz) народився 20 серпня 1837 року у Германнштадті у Семиградді (тепер Сібіу, Румунія) в родині архітектора, помер 26 лютого 1907 року у Відні. Фрідріх Зец займався проектуванням та будівництвом поштових та судових установ у Відні, згодом став займатися плануванням і керівництвом спорудження переважної більшості поштових і телеграфних відомств імперії. Під його керівництвом на теренах монархії було збудовано 26 споруд поштових відомств. Серед міст, які звели такі споруди: Львів, Ольмюц, Грац, Трієст та ін. Проектуванням, фінансовими розрахунками та проведенням будівництва архітектор Зец займався особисто. Чернівцям випала честь отримати поштове відомство, зведене за проектом Фрідріха Зеца, і якимось трохи прикро від тієї думки, що його ім’я невідоме чернівцям і достойно не пошановане. На пам’ятній дошці головного фасаду зазначене ім’я Юліана Захаревича, надзвичайно шанованого і найповажнішого тогочасного архітектора, але аж ніяким чином не причетного до будівництва Чернівецького поштового відомства. Після спорудження низки поштових відомств архітектор Зец у 1901 році займався питаннями перебудови та розширення приміщення Головного поштового відомства у Празі. Поштові відомства, збудовані за проектами архітектора, відзначалися не тільки доцільним розподілом приміщень та відповідним внутрішнім облаштуванням, а й ощадливим витрачанням коштів та оптимальним пристосуванням до відповідного міського ландшафту¹².

Ось як описувала новобудову газета: “Споруда триповерхова, збудована у стилі ренесанс, три бічні ризаліти, багате скульптурне оформлення верхнього поверху надали їй величозного імпазантного вигляду. Будівля облицьована прямокутними каменями з грубо обтесаною опуклою лицьовою поверхнею. В центрі споруди, справа і зліва від середніх вікон – ніші, в яких вставлені статуї символи – торгівлі і ремесла. Другий поверх дещо простіший від першого. Завершує споруду головний карниз та мансардний дах з аттиком. Справа і зліва, як закінчення рустованих колон, розташовані обеліски. Над аттиком – годинник, а над – ним цісарський орел. Закінчується мансардний дах балюстрадою, де є стрижні для прапорів. Весь дах покритий червоним французьким шифером. Безумовно, споруда має спільну з віденськими спорудами основу, адже проектована вона представниками віденської архітектурної школи. Тут дуже гармонійно поєдналася архітектура і скульптура, мансардний дах і застосування на даховому рівні скульптурних композицій. Споруда має аттик та фронти, які урізноманіт-

нують загальне враження і підкреслюють значимість будинку. Місто отримало справжню архітектурну перлину, мистецький витвір, особливо значний і технічно¹³.

Надзвичайно цікавими є повідомлення газети про будівництва у Чернівцях. Так, 9 жовтня 1895 року газета писала про хід споруди, що були збудовані та перебудовані влітку цього ж року. Кожного дня будівництво потребувало 60 тисяч цегли, адже споруджувалися казарми Ландверу та промисловий музей. На розі вулиць Панської та Новий Світ будувався двоповерховий будинок (проект міського архітектора Фінкеля, будівничий Людвар). На Панській пан д-р Грабшайд будував триповерховий прибутковий будинок (проект та будівництво Еліаса Папста), на вул. Крайової Палати д-р Рьомер – двоповерховий будинок (проект та виконання Юліуса Бохнера), на вул. Резиденції міський радник Карл Бориславський – двоповерховий будинок, (архітектор Алоїс Ліопольд). На Панській перебудовував свій житловий будинок власник Тітінгер (проект та виконання Юліуса Бохнера). Газета зазначає, що будинок будувався у стилі бароко. На площі Ринок перебудовувався будинок бургомістра Антона Кохановського (проект інженера Фрьошля, будівничий Коритинський). Фасад будинку стане прикрасою площі Ринок, стверджувала “Czernowitzer Zeitung”. Також розпочато будівництво трамвайного депо на Садовій (будівничий Зальтер). Для того, щоби визначити, де сьогодні розташовані ці будинки, потрібно добре попрацювати над іншими джерелами, переважно архівними, але дослідити це абсолютно можливо¹⁴.

Газета “Bukowiner Post” почала виходити у 1893 році. Друкувала чимало статей про перетворення центру міста у визначний архітектурний ансамбль. Так, у статті “Будівельна справа у Чернівцях” газета повідомляла, що директор Промислової школи Йозеф Ляйцнер разом із випускниками школи виготовляв плани архітектурних споруд і в деяких випадках особисто керував будівництвом. Він спорудив елегантний прибутковий будинок для купця Адольфа Векслера на вулиці Ратушній (нині приміщення гімназії №2), розробив проект приміщення природничого факультету для державного університету Франца Йосифа, 7 павільйонів загального публічного крайового шпиталю, проект єзуїтської кірхи “Серце Ісуса Христа” (вул. М. Бахрушина), споруди Промислового музею, будинок для осіб похилого віку, приміщення Австро-Угорського банку (нині Буковинська державна фінансова академія на вул. Штерна). Дійсний вчитель школи Еріх Кольбенгайер збудував замський будинок для Модеста Григорчі, розробив проект приміщення сільськогосподарської школи, комплекс споруд для душевнохворих, бічні галереї в протестантській кірсі також були зведені за його проектом і вказівками. Професор школи Віктор Швердтнер розробив проект і детальні креслення будинків банкіра Леона Розенцвайга та адвоката Табора (відомі як будинки-близнюки на вул. Лілійній (нині І. Франка). Автором приміщення спілки лікарів став професор школи Роберт Йозеф Вітек. Карла Пеккарі нагородили Золотим Хрестом з короною за заслуги у спорудженні пам’ятника Австрії¹⁵.

Багато уваги приділяла “Bukowiner Post” питанням розбудови Чернівців: побудові споруди ошадної каси (нині споруда художнього музею), Єврейського Дому (нині Центральний міський палац культури), залізничного вокзалу, споруди фінансової дирекції та ін.

26 лютого 1899 року газета повідомила про засідання розширеного виконавчого комітету ошадниці за головуванням крайового президента Бургінйона, на якому було прийнято рішення про спорудження власного триповерхового приміщення каси. За 64 тисячі флоринів купили готель “Russie”¹⁶. Після цього газета постійно інформувала про перебіг будівництва під заголовками “Der Neubau der Sparkasse”, “Bauanrichten”, “Zum Neubau der Sparkasse” та ін. Вона писала про продаж старих матеріалів, оголошення конкурсу, його результати. Всі проекти були виставлені для огляду у Промисловому музеї з 14 по 17 липня 1899 року з 11 до 1 години дня, для того щоби з ними могли ознайомитися всі бажаючі¹⁷. Повідомлення про визначення місць у конкурсі газета розпочала з того, що друге місце зайняв професор Чернівецької промислової школи Макс Моргенштерн, який якнайточніше обдумував усі деталі своїх проектів та відомий тим, що перебудував кав’ярню “Габсбург”. Першу премію отримали архітектори з Відня Губерт Гесснер та П. Луппіх¹⁸. Проте газета писала, що плани необхідно ще доопрацювати і до цієї праці було би доцільно залучити архітектора Макса Моргенштерна. Доопрацьовані плани були прийняті (газета не повідомляла, чи було до цього залучено Моргенштерна), а керівництво новобудовою доручено архітекторові Йозефу Проске¹⁹. У жовтні 1899 року відбулося свято половини виконаних робіт. З його нагоди серед робітників роздали 600 флоринів²⁰.

Рішення про будівництво Єврейського дому було прийнято одноголосно на засіданні правління Чернівецької єврейської релігійної громади. Про це газета повідомила 28 січня 1905 року. Пропозиція була підтримана членами правління громади, і новому президенту д-ру Штраухеру тільки залишалося втілити цю ідею в життя. Газета називає автора проекту споруди – архітектора Юліуса Бохнера. Він розробив проект відповідно до поставленого перед ним завдання і вже 21 січня 1905 року запропонував його на розгляд правління громади. Проект зустріли схвально. Будинок було задумано як центр

зібрання всієї єврейської громади, притулок духовного і національного життя євреїв краю та з нагоди 60-річного ювілею перебування на троні австрійського цісаря Франца Йосифа. Газета повідомила також про те, що після того, як будівельний радник Біркенталь склав надзвичайно прихильний експертний висновок щодо плану, Юліусу Бохнеру доручили виготовити також детальні плани, для того щоби встигнути звести споруду до цісарського ювілею. Газета писала, що на засіданні правління єврейської громади було прийнято рішення про оголошення звернення до всіх євреїв краю про збір коштів для будівництва споруди та обрання фінансового і будівельного комітетів. Пізніше повідомляла про збір коштів для будівництва та передачу підрядів на будівельні роботи й необхідність отримання кредиту у Галицькому іпотечному банку²¹.

Для керівництва будівництвом було створено будівельний комітет, до складу якого ввійшли міські архітектори та радники єврейської громади: Юліус Бохнер, Іоакім Айзенберг, Йозеф Грюнберг та інші. Комітет очолив голова правління громади д-р Бенно Штраухер. Керівництво новобудовою доручили одному з найвідоміших тогочасних архітекторів – Йозефу Шрайберу, який у 1904-1905 роках керував будівництвом міського театру.

Будівництво розпочали з копання фундаменту восени 1906 року. Урочисті закладки будинку відбулися навесні 1907 року. “Bukowiner Post” писала, що свято закладення фундаменту матиме чисто єврейський характер²². До кінця 1908 року будівельні роботи було завершено. 28 грудня 1908 р. споруду визнано закінченою. У цей день відбулося свято урочистого закладення останнього каменя²³. Будівельні роботи здійснювалися місцевими підприємцями. Отже, новобудова Єврейського Дому була споруджена за проектом архітектора Юліуса Бохнера (1857-1929) будівничим Йозефом Шрайбером.

Газета “Bukowiner Post” писала, що тільки дякуючи цій споруді їхні імена збережуться у пам’яті нащадків. Проте сталося дещо інакше, адже на меморіальній дошці перед спорудою зазначено ім’я архітектора Т.Левандовського, який ніякого відношення до споруди не має. І хто він такий також достеменно невідомо. Дякуючи газеті, більш ніж через 100 років ми можемо повернути Чернівцям ім’я архітектора Юліуса Бохнера. Власне, після вивчення історії будівництва споруди довелося по крихах збирати матеріали про автора проекту.

Народився він у 1857 році у родині Герша Бохнера та Густі, народженої Кон у с. П’ядиківці Кіцманського району. Навчався на будівельному відділі Чернівецької державної промислової школи. У 1877 році після закінчення навчання зайнявся архітектурною практикою. Упродовж нетривалого часу (1885/1886 навчальний рік) став викладачем будівельних дисциплін у тій же Промисловій школі, в якій колись навчався. Проте викладацька кар’єра не змогла переважити бажання розробляти проекти та споруджувати монументальні громадські споруди й приватні будинки. У 1892 році, за словами мистецтвознавця зі Львова Юрія Бірюльова, праці Юліуса Бохнера поряд з працями Вінченца Коритинського, Алоїса Ліопольда, Саломона Зальтера, Ервіна Мюллера та Карла Ромшторфера, у фотографіях та проектах експонувалися у Львівській Політехніці. Він був головою архітектурного товариства. Все життя присвятив архітектурі та громадським справам. Багаторічний член Чернівецької міської (общинної) ради та член правління Чернівецької єврейської релігійної громади. Навіть одружився у досить зрілому віці, вже будучи цісарським радником та знаним архітектором, у 1912 році на Брані Байнер, доньці Маркуса Байнера та Берти, народженої Діамант. Помер 22 серпня 1929 року²⁴. Похований у родинному склепі на єврейському цвинтарі у Чернівцях²⁵. Вже давно настав час повернути Чернівцям пам’ять про цю непересічну людину, будівничого і автора багатьох монументальних споруд міста, як приватних, так і адміністративних, серед яких перше місце посідає споруда Єврейського Дому.

Газета також описала саму споруду: на першому поверсі широкий парадний вестибюль, двоє бічних сходів. Тут розташовувалися приміщення для моління, шкільні класи, кімнати для реєстрації шлюбів і новонароджених, на другому – конференц-зала, зала засідань правління Чернівецької єврейської релігійної громади, кабінет президента громади, приймальня, кімнати секретаря, бухгалтера, касира, а також читальний зал і бібліотека. Верхній поверх використовувався під житло. У напівпідвалі розташовувалося приміщення кошерного ресторану разом із кегельбаном, кімнатою для прислуги та кухнею.

У вестибюлі Єврейського Дому 3 січня 1909 року встановили бронзовий бюст президента Чернівецької єврейської релігійної громади д-ра Бенно Штраухера роботи віденського скульптора Ляйзєка²⁶. На другому поверсі встановили пам’ятну дошку з написом „На постійну згадку і вічну пам’ять про ініціатора і творця цієї монументальної споруди пана д-ра Бенно Штраухера, президента Чернівецької єврейської релігійної громади, депутата австрійської Палати Послів і Буковинського сейму, засідателя виконавчого комітету Буковинського сейму, міського радника і т.д.

Місцева преса приділяла увагу будівництву нового чернівецького вокзалу. Так, газета “Bukowiner Post”, починаючи з 1899 року, постійно повідомляла своїх читачів про справи стосовно нового будівництва, про розроблення проектів вокзалу, про їх обговорення у Міністерстві залізниць та міському магістраті. Вона рясніла заголовками: “Der Umbau des Czernowitzer Bahnhofes” (7 листопада 1901) “Ein neuer Bahnhofsbau” (8 грудня 1901), “Bahnhoffrage in Czernowitz” (2 березня 1902) “Ein neuer Bahnhof in Czernowitz” (18 травня 1902) і т. д. Особливу увагу газета звертала на проектування вокзалу. З листопада 1905 року австрійський уряд повідомив Буковинському сейму, що проект будівництва нового вокзалу у Чернівцях розроблятиметься у Міністерстві залізничних ліній Австрії.

“Bukowiner Post” описувала місце розташування нового вокзалу та його майбутні складові: локомотивне депо, пошту, склади, залізничний міст, навіть резервуари з водою для паровозів. Газета повідомляла про те, що Міністерство залізничних ліній Австрії передало підряд на будівельні та столярні роботи вокзалу Моріцу Еллінгу та Карлу Майєру, на які виділено 264 тисячі крон для вокзалу та 66 тисяч для поштового павільйону²⁷. Відкриття нового залізничного вокзалу відбулося 30 листопада 1909 року о 12 годині. Будівля призначалася для здійснення громадських залізничних сполучень і була передана в експлуатацію без жодних урочистостей²⁸. Перший поїзд на новий вокзал прибув з Новоселиці о 12 годині 40 хвилин. Наступний через 40 хвилин відправився до Відня.

І кілька слів про останню монументальну споруду австрійського періоду у Чернівцях – споруду фінансової дирекції (нині управління Міністерства внутрішніх справ України у Чернівецькій області). Будівництво розпочали з копання фундаменту навесні 1911 року. Будівельні роботи перебрали фірми підприємців Фрідріха Шума та Адольфа Енгеля. 11 квітня 1911 року “Bukowiner Post” дозволила собі критикувати Міністерство фінансів і будівельний департамент Відня²⁹. Із вельми скромної суми, виділеної на будівництво, інформує газета, забрали 85000 корон, – такого не могло б статися ні у Граці, ні у Брно, там держава будує фінансові палаци за 2 мільйони корон. Місту Чернівці не однаково, чи буде збудовано, власне, палац, чи пересічний будинок, як на звичайнісінькій міській бічній вулиці. Адаже Енценбергова-Головна, про що говорить друга назва вулиці, є спільно з вулицями Ратушною, Панською та площею Ринок обличчям міста, і ті враження, які вона справляє, переносяться на ціле місто. Газета звертала увагу на те, що Міністерство не думає про майбутнє, обмежується потребами сьогодення та рятує державні фінанси.

Наприкінці травня 1912 року газета надрукувала статтю про те, що будівництво нового будинку фінансів краю після дворічної роботи будівельників наближається до завершення. Ця респектабельна споруда збудована у приємному стилі ренесанс на одній з найпрестижніших вулиць міста, неподалік міської ратуші. Тим не менше, констатувала “Bukowiner Post”, держава вирішила зекономити на будівництві у провінції, зокрема замість центрального опалення вирішено поставити недорогі кахельні пічки³⁰.

Таким чином, місцеві газети не стояли осторонь питань забудови міста і за ними та по можливості за архівними джерелами можна досконало дослідити історію містобудівної та архітектурної спадщини Чернівців.

¹ Grundsteinlegung des israelitischen Tempels // Czernowitzer Zeitung. – № 108. – 10 травня 1873. – С. 3.

² Die Stadt unter österreichischen Herrschaft (1775-1918). In: Dr. Hugo Gold (Hrg.) Geschichte der Juden in der Bukowina. – Bd. 1. – Tel Aviv, 1958. – S 32.

³ Weihe des neuen Tempels // Czernowitzer Zeitung. – № 205. – 6 вересня 1877. – С. 3.

⁴ Musikvereins-Bau // Czernowitzer Zeitung. – № 263. – 17 листопада 1875. – С. 3.

⁵ Der Bau eines Musikvereinsgebäude // Czernowitzer Zeitung. – № 270. – 25 листопада 1875. – С. 23.

⁶ Festconcert anlässlich der Eröffnung des Musikvereins-Gebäude // Czernowitzer Zeitung. – № 283. – 12 грудня 1877. – С. 3.

⁷ Von der Hochschule // Czernowitzer Zeitung. – № 237. – 16 жовтня 1875. – С. 2.

⁸ Akademischer Verein der Mathematiker und Physiker in Czernowitz // Czernowitzer Zeitung. – 15 листопада 1884.

⁹ Die k k Lehrer und Lehrerinnen Bildungsanstalt // Czernowitzer Zeitung. – № 142 – 21 червня 1888 – С. 3.

¹⁰ Das neue Postgebäude // Czernowitzer Zeitung. – № 199. – 1 вересня 1887. – С. 2.

¹¹ Das k. k. Post und Telegraphengebäude // Czernowitzer Zeitung. – № 253. – 31 жовтня 1889. – С. 3-4.

¹² Österreichisches Biographisches Lexikon 1815-1950. Band II. – Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien. – 1993. – S. 197-198.

¹³ Das k. k. Post und Telegraphengebäude // Czernowitzer Zeitung. – № 251. – 29 жовтня 1889. – С. 4-5.

¹⁴ Bautätigkeit im Sommer 1895 // Czernowitzer Zeitung. – № 231 – 9 жовтня 1895 – С. 4-5.

¹⁵ Bautätigkeit in Czernowitz // Bukowiner Post. – № 1148. – 19 травня 1901 – С. 4.

¹⁶ Bukowiner Sparkasse // Bukowiner Post. – № 809. – 26 лютого 1899. – С. 3.

¹⁷ Neubau der Sparkassegebäudes // Bukowiner Post. – № 863. – 9 липня 1999. – С. 4.

¹⁸ Zum Neubau der Sparkasse // Bukowiner Post. – № 862. – 6 липня 1999 – С. 4.

¹⁹ Der Bau des neuen Sparkassengebäudes // Bukowiner Post. – № 880. – 17 вересня 1999. – С. 5.

²⁰ Neubau der Bukowiner Sparkasse // Bukowiner Post. – № 911. – 29 жовтня 1999 – С. 5.

²¹ Bau eines jüdischen Gemeindehauses // Bukowiner Post. – № 1974. – 27 вересня 1906 – С. 5.

²² Bau des jüdischen National und Gemeindehauses // Bukowiner Post. – № 2057. – 14 квітня 1907 – С. 5.

²³ Das jüdische Haus // Bukowiner Post. – № 2325. – 29 грудня 1908. – С. 2.

²⁴ Книга реєстрації актів про смерть громадян м. Чернівці за 1927-1929 рр. – Державний архів Чернівецької області, Ф. 1245, Оп. 15. Спр. 90, Арк. 294.

²⁵ Leichenbegängnis Architekt Julius Bochner // Czernowitzer Allgemeine Zeitung. – № 7343. – 24 серпня 1929. – С. 3.

²⁶ Enthüllung einer Straucherbüste // Bukowiner Post. – № 2328. – 5 січня 1909. – С. 3.

²⁷ Die Grundsteinlegung des Bahnhofneubaues // Bukowiner Post. – № 1970. – 18 вересня 1906 – С. 1-3.

²⁸ Die Eröffnung des Aufnahmegebäudes // Bukowiner Post. – № 2468. – 2 грудня 1909 – С. 3.

²⁹ Wie der Staat baut // Bukowiner Post. – № 2675. – 11 квітня 1911. – С. 1-2.

³⁰ Das neue Finanzgebäude // Bukowiner Post. – № 2848. – 20 травня 1912 – С. 5.

УДК94(477.85)“1918/1940”:323.28

© Володимир Пушкарєв (Чернівці)

ДІЯЛЬНІСТЬ РУМУНСЬКОЇ ПОЛІЦІЇ ІЗ ЗАПОБІГАННЯ ВИСТУПАМ РАДИКАЛЬНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ НА БУКОВИНІ В МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД

У даній статті автор розкриває процес створення та діяльності на Буковині румунських правоохоронних органів, спрямований проти комуністичних та гартистських організацій. Автор досліджує умови формування місцевих радикальних організацій та розглядає заходи, які проводила поліція щодо запобігання їх антидержавній діяльності на території краю.

Ключові слова: державна безпека, королівська Румунія, правоохоронні органи, Комуністична партія Румунії, політична поліція, радикальні організації, міжвоєнний період.

Пушкарєв В.

Деятельность румынской полиции по предупреждению выступлений радикальных организаций на Буковине в межвоенный период

В статье автор раскрывает процесс создания и деятельности на Буковине румынских правоохранительных органов, направленный против коммунистических и гартистских организаций. Автор исследует условия формирования местных радикальных организаций и рассматривает мероприятия, которые проводила полиция относительно предотвращения их антигосударственной деятельности на территории края.

Ключевые слова: государственная безопасность, королевская Румыния, правоохранительные органы, Коммунистическая партия Румынии, полиция, радикальные организации, междувоенный период.

Puschariov V.

The practice of the romanian police from preventing statements of the radical organizations in Bukovina in the interwar period

In this article an autor exposes the process of forming and activity Romanian police in Bukovina directed against communist end guardsmen organizations. The autor research condition of forming local radical organizations considers measures which leded police from preventing antistate activiti on territories of the region.

Key words: State security, Royal Romania, law enforcement, Communist party of Romania, police, radical organizations, interwar period.

Міжвоєнний період позначений особливою роллю, яку відігравали правоохоронні органи у політичному житті королівської Румунії. Питання державної безпеки в діяльності поліції в цей період займало важливе місце. Держава приділяла доволі багато уваги розвитку правоохоронних органів. Звичайно, окрім цього, вони виконували обов'язки органів правопорядку, забезпечуючи безпеку громадян Румунії, та вели боротьбу з кримінальними правопорушеннями.

Другою стороною діяльності правоохоронних органів стала боротьба проти загрози політичному ладу країни та діючій владі. Таким чином, діяльність поліції та жандармерії спрямовувалась на аналіз ситуації в країні і боротьбу з політичними правопорушеннями. Потреба в таких діях пояснювалася необхідністю боротьби проти організацій лівого та праворадикального спрямування.

Актуальність пропонованого дослідження визначається потребою у вивченні даної проблематики. Наукова актуальність зумовлена відсутністю в сучасній історичній науці спеціальних праць, в яких висвітлювалася б специфіка організації та діяльності правоохоронних органів як органів контролю за дотриманням правопорядку та втіленням у життя державної політики як у містах, так і у сільських громадах.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі комплексного дослідження історичних документів та матеріалів проаналізувати діяльність поліції із запобігання виступам радикальних організацій у міжвоєнний період. Ці заходи поліції були спрямовані на збереження існуючого ладу в країні.

Діяльність правоохоронних органів королівської Румунії у міжвоєнний період малодосліджена. В сучасній українській історіографії вона обмежується лише окремими згадками або спогадами очевидців. Деякі моменти стосовно діяльності поліції згадуються в працях О. Добржанського¹, І. Піддубного².

В радянській історіографії, як і в сучасній українській, були відсутні будь-які базові праці з даної проблематики. Деякі аспекти діяльності правоохоронних органів все-таки згадуються радянськими